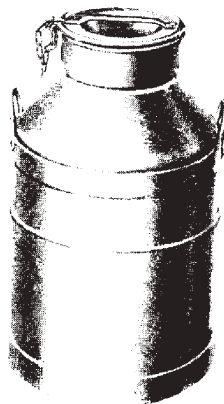

Nederluleå Hembygdsförening Årsskrift 2002

Årgång 10

Förord

Innehållet i denna årsskrift 2002 har industriminnen och jordbruket som tema. Vi berättar lite om mejerihistorien, fortsättningen på Filip Perssons artikel om Altappen samt lite om vad som händer i byarna.

Ett annat avsnitt handlar om de olika resor som hembygdsföreningen genomfört under året. Kyrkstugeguiderna reste till Kalix, Kukkola, Hietaniemi och Armasjärvi, där föreningen lade ned en kran vid minnesstenen. Andra resan gällde världsarvet i Visby samt andra historiska platser på Gotland. Resorna hade förberetts i studiecirkel under hösten och våren.

Representanter har också deltagit i seminarier och kortare resor som haft andra anordnare men med liknande inriktning inom hembygdsvärlden.

Redovisning lämnas också över verksamheten i visningsstugan, som fungerat mycket bra, sammanlagt 66 visningsdagar med 70 olika stugvärdar.

Hembygdsföreningen tackar författarna och fotograferna för deras medverkan.

Årsskriften går ut till alla medlemmar i hembygdsföreningen. Den kan också köpas direkt från föreningen för 30:- insatt på pg. 6 15 30 - 2.

Så hoppas vi att årsskriften skall ge medlemmarna och andra intresserade en inblick i vår äldsta hantering i jordbruket, nämligen mjölkens historia och en inblick i föreningens aktiviteter.

Roland Rönnbäck

"Kära vänner, sade hon, nu har jag i många års tid rest omkring i de här bygderna och lärt er göra smör och ost. Men nu tänkte jag i kväll få lära ut något helt annat. Jag har särskilt bjudit alla barn att komma hit, ty det är barnen, som en gång skola taga arvet efter oss. De skola bo i de gårdar vi timrat. De skola plöja de åkrar vi odlat. De skola bryta ny mark här uppe i Nordanland. Vad vi försummat, det skola barnen utföra. Jag tror på dig, du norrbottenspojke, sade länsmejerskan, och nickade till pojkarna som klämt ihop sig på de första bänkraderna i skolsalen. Jag tror på dig också, du norrbottenstös. Du skall veta, att mycket beror på hurdan du blir, när du bli stor...."

Anna Gustavsson ur boken Våra bygder

Mejerihanteringen i Norrbotten

I ämnet mejerihistoria är det lite skrivet om i landet, endast två böcker är skrivna, en tar upp kvinnorollen och den andra ett mejeris historia i södra Sverige. Föreliggande artikel är skriven av redaktören Rolf Johansson och låg till grund till en bok om just mejerinäringen i Norrbotten. Artikeln är en starkt nedbantad version från originalet som är på femtio sidor.

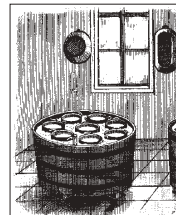
Mejeri, mejerska, mejerist, andelsmejeri - var kommer orden ifrån? Det svenska ordet mejeri går tillbaka till tyskans Meierei eller lågtyskans Meierie - en mindregård som lyder under en större egendom och sköts av en förvaltare, en gård som producerar mjölk. Hur gamla är då orden i det svenska språket? Mejeri är känt från 1805 - dock utnyttjades det då om utländska förhållanden. På 1840-talet kom ordet mejeri i bruk när herrgårdsmejerierna inrättades här i landet, och i början av 1850-talet slog ordet mejeri igenom i språkbruket. Den kommersiella mejerihanteringen genom brottsdecennium fick därmed en klar språklig markering. I Svenska Akademiens ordbok är andelsmejeri belagt i skrift från 1886.

Med tråg och bunke

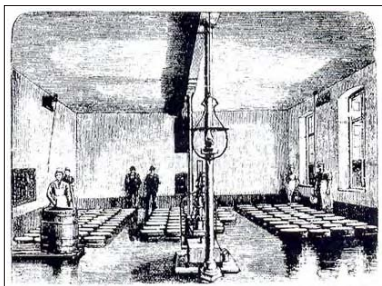
I Norrbotten spelade mjölkprodukterna en viktig roll för försörjningen, både i kustlandet och älvdalarna, men också längre upp i skogsbygderna, och fäbodväsendet gav arbete med boskap och mjölk en stark säsongsmässig rytm och kulturell profilering. Mjölkhushållningen på den tiden var främst kvinnornas kunskaps- och ansvarsområde. Alder och social position var bestämmande för fördelningen av arbetsuppgifterna. Den mest underordnade sysslan var mjölkningen. På gårdarna var mjölkningen en uppgift som husmor i görligaste mån överlät på döttrar eller pigor.

På fäbodarna ombesörjdes detta av fäbodjantorna eller mjölkerskor. Deras arbete bestod i dels mjölka korna samt förbereda den sk gräddsättningen. Denna metod skiljer älvdalarna åt. Inom den svenskspråkiga delen har man sedan gammalt använt flata mjölktråg av trä. Sedan mjölken silats upp i dessa, ställde man vanligen in dessa mjölktråg i ett särskilt mjölkskåp i huset, eller som under sommarhalvåret i en underjordisk kallare, oftast under mangårdsbyggnaden till vilken man hade en särskild ingång från utsidan.

I dessa sk mjölktrum fick mjölken stå för gräddsättning under den kallare årstiden omkring 3 dygn, och under sommartiden 2 dygn. När då

Ismetoden. Mjölken hällides i höga plåtkärl som sänktes ned i isvattnet. Med denna metod gräddssattes mjölken betydligt snabbare

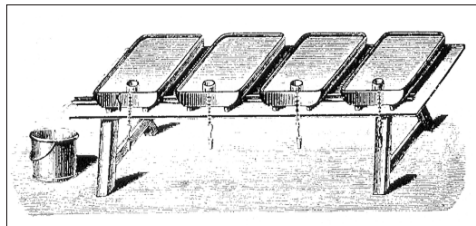

Bunkmetoden. Mjölken hölldes i runda träbunkar, vars botten bestрукits med "filtäte". Efter några dygn avskiljdes yt-lagret, d.v.s. gräddfilen, och kärnades till smör.

tiden var mogen att ta tillvara grädden, gick man tillväga antingen med högerhandens lillfingersida ränna av skummjölken eller med en träkniv eller spade hålla fast grädden. När så skummjölken avtappats hällades grädden i ett uppsamlingskärl. Oftast var det smörkärnan som fungerade som uppsamlingsställe. Detta kunde då fortgå under flera dagar och under tiden surnade grädden fram tills dess tillräckligt med gräddade erhållits för att kärning av smör kunde börja.

Denna metod var inte så bra, kvalitetsmässigt, utan man kom på att samla grädden i större kärl, stenkrus eller annat lämpligt, och därefter tillsätta några skedar "täte" varje gång ny gräddade tillsattes, med omrörning varje gång. På detta sätt gav grädden ett syrligt och hållbart smör. Den äldre metoden gav ett härsket och talgigt smör med dålig hållbarhet. Inom den norra delen av länet fanns av tradition en annorlunda mjölkhantering och kostvanor.

Den gräddsättningsmetod som användes i och kring Torne älvadal gick ut på att, efter det att mjölken silats upphölldes i runda träbunkar, vars botten och sidor bestрукits med sk "filtäte". Genom denna metod erhöles en jämn syrasättning av hela massan. Denna sk "filbunke" kunde då stå många dygn utan att ta skada. Efter denna tid, avskiljdes ytlagret dvs gräddfilen som senare kärnades till smör, och återstoden av innehållet i filbunken "piimä", användes till måltidsdryck eller äts med sked från tallrik.

Gussanders metod. Redskapen tillverkades av järnbleck. Mjölken skulle inte komma i kontakt med bakterier som fanns insugna i mängd i träföremålen.

De gräddsättningsmetoder som beskrivits kallades -den holsteinska metoden eller bunkmetoden. Denna gräddsättningsmetod var en flaskhals i en smörproduktion, både utrymmeskrävande och tidsödande.

Dessa brister inspirerade två svenska män , majoren P.U. Gussander och godsägaren J.G. Swartz, att utveckla var sin alternativ, den gussanderska gräddsättningsmetoden och den swartzska ismetoden. Major Gussander presenterade 1856 sin metod för gräddsättning, som egentligen var en modifikation av den gamla tråg-metoden, men innehöll en del nyheter. För det första fick inte mjölken komma i beröring med trä eller tyg, varför alla redskap, bunkar, mjölkstävor och flaskor tillverkades av järnbleck.

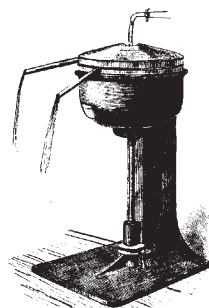
Om man ser detta från idag, så var inte idén så dum egentligen. Det var faktiskt lättare att rengöra utrustningen, ytorna var ju helt släta, och det kunde inte fastna några produkt-förstörande bakterier i dessa kärl. Annat var det med dessa träföremål som dominerade, där de produktförstörande bakterierna redan fanns insugna i träet och svårrengjorda sprickor och skarvar.

Major Gussanders metod nådde en viss spridning i Norrbotten, men från 1860-talet övervanns denna metod av den av Swartz överlägsna ismetod. Swartz ide gick ut på att mjölken skulle gräddsättas vid låg temperatur, och gräddsättningen skulle ske i höga plåtkärl, nedsänkta i isvatten.

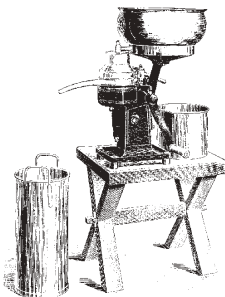
Att denna gräddsättning i kalla djupa kärl, kullkastade all beprövad erfarenhet tidigare, fick sin förklaring senare i tiden, nämligen att riktigt kall mjölk (+4 C) gräddsattes snabbare än om den var rumstempererad.

Vilken metod man använde berodde mycket på kunskap och lyhördhet för nya idéer som låg i tiden. Smöret var ju livsviktigt för jordens brukare, det gav energi och kunde fungera som bytes och betalningsmedel, det gav pengar till utveckling.

Smör kärnades i stötkärnor av trä. Stötkärnan var ett högt och smalt, laggat träkärl, som högst

Gustaf de Lavals mjölkcentrifug, eller separator som den kom att kallas, uppfanns 1878. Den skummade 135 liter per timme med omkring 0,2-0,3% fett i skummjölken och drevs med remdrift av en ängmotor. Separatorerna utvecklades i rask takt efter detta, och när alfaplatarna - en plätinsats som ökade effektiviteten betydligt - tio år senare infördes fick separatorn sitt stora genombrott

Den första handrivna separatom kom 1886. Den kom att få en viktig betydelse i jordbrukarhemmen och även en stor exportframgång för Sverige.

upp hade ett lock med hål i. Vid kärningen fylldes kärnan först med ljummen grädd. Sedan lades locket på och grädden sattes i rörelse med hjälp av kärnstaven som, längst ned var försedd med ett tråkors eller en rund perforerad skiva.

Efter ett tag bildades ärtstora fettkulor som lyftes upp ur kärnmjölken oftast med en sil. Sedan ältades smöret, dvs man pressade ut de sista dropparna av kärnmjolk och en lagom mängd salt inarbetades. Kärnmjölken konsumerades hemmavid.

Hushållningssällskapet bildas

Den 5 Juli 1816 erhöill Hushållningssällskapet sina stadgar av Kungl. Majt, men verksamheten var föga omfattande den första tiden. Detta berodde på bristen på pengar som inbetalades via årsavgifter från medlemmarna. Dessa årsavgifter sattes så högt att allmogen oftast var utestängda för inval i sällskapen.

Den första tiden var organisationen alltför byråkratisk att väcka något intresse från lantbrukarnas sida. Landshövdingarna var oftast självskrivna ordförande, men också till andra befattningar. Styrelsen bestod oftast av de sk landstatstjänstemännen.

Hushållningssällskapet upphörde i Norrbotten redan 1824 p.g.a. en schism mellan landshövding Paul Öhrvall och de övriga ledamöterna, där han fordrade att han skulle tillerkännas lika många röster som hälften av sällskapet vid mötena närvarande medlemmar.

Verksamheten låg nere ända tills den 7/12 1850, då Kungl Majt utfärdade nya stadgar. I dessa och 1889 års förnyade stadgar framgår det att sällskapets ändamål var "att främja lantbrukshållningen, handelslöjden och binärningar, samt utföra för länets innevånare gägneliga åtgärder". Sällskapet var ett fullständigt självständigt organ, men skulle stå i förbindelse med Lantbruksstyrelsen för ömsesidiga utbyten av upplysningar.

Den kommersiella mjölkhanteringen

Det har alltid varit allmänt känt, att det är de södra delarna av landet som först nås av kontinentens idéer och sakkunskap. Inom mejerihanteringen samma sak. En utveckling mot en mer kommersialiserad inriktning på mejerihantering under 1840-talet, då mejerikunniga holsteinare började flytta till Sverige. Holsteinarna bidrog till att sprida nya kunskaper om grunderna för en framgångsrik mejerihantering, och därav följer grundandet av mejerier och osttryckerier efter holsteinskt mönster.

Nästa steg blev de sk bymejerier och distriktsmejerier, som gjorde att mindre bönder fick sin mjölk förädlad, vilket i sin tur gjorde att dessa satsade på mjölkproduktion för avsalu.

Den organiserade mejeriundervisningen bedrevs till en början av holsteinare på 1850-talet, och från 1858 i form av statliga mejeriskolor för kvinnor.

Byamejerierna

De första staplande stegen till en utveckling av den Norrbottniska mjölkhushållningens höjande, skedde genom införande av bymejerier.

Arsskrift 2002

7

Ersnäs Mejeri och Mjölkkaffär i Auréns gård där nuvarande Shopping på Storgatan finns. I dörren står Gerda Åström, f. Jakobsson från Möron.

Med missväxtåren 1866 och 1867 i färskt minne diskuterades det på Hushållningssällskapets vintermöte 1868, förslag till förbättringar i det Norrbottniska jordbruket.

På förslag från föreståndaren för Afva lanbruksskola S.A. Engelmark diskuterades anläggande av bymejerier i likhet med dem som fanns i Västerbotten. En kommitté tillsattes, som även skulle utreda frågan om anställande av en länssagronom. En annan fråga som kommittén skulle titta på, var anordnande av mönsterhemman. Resultatet blev bara att kommittén ville inrätta ett bymejeri.

Med dessa bidrag från landstinget 1868 på 350 kronor och från Hushållningssällskapet 1869 350 kr. Av dessa bidrag blev nu två bymejerier anlagda, det första 1869 i Rutvik och det andra i Hietaniemi samma år.

Sällskapet lämnade även bidrag till avlönande av mejerskan med ett belopp på 150 kr, samt till byamännen 200 kr. Tyvärr så fick ej dessa mejerier någon större framgång jämfört med de som fanns i Västerbotten. I Rutvik drog sig delägarna ur en efter en och till sist stod endast en kvar, L. Ruut i Rutvik.

Landstinget i Norrbotten

I detta sammanhang måste påpekas landstingets betydelse för det norrbottniska jordbruket och det jordbruksstöd som den erhöill under hela utvecklingen i slutet av 1800-talet fram till idag. Den 21 september 1863 konstituerades Landstingen eller som vi idag kallar Norrbottens

Arsskrift 2002

8

läns Landsting.

Näringspolitiken som landstinget bedrev på den tiden kunde man formulera "...rådslå och besluta om för länet gemensamma angelägenheter, vilka avse den allmänna hushållningen, jordbrukets och andra näringsars utveckling, anstalter för kommunikationsväsendets befordran mm..."
Eftersom jordbruket försörjde merparten av länets befolkning, kom redan på första mötet ett förslag rörande jordbruket upp. Man beslöt att ge län till jordbrukare för att underlätta laga skiftets genomförande, några år senare gavs premier till nyodlare osv.

Frökontroll och mosskultur

Många drag i denna jordbruksutveckling på 1870-talet gjorde landstingsledamöterna medvetna om jordbrukets svagheter. Missväxtåren med åtföljande svält var vanliga, men den värsta missväxten inträffade åren 1867 och 1868.

Tyvärr agerade inte landstinget tillräckligt för att lindra nöden, man avslög ett förslag om en nödhjälpskommitté 1863. Det må vara förstäligt i början för landstinget att alla frågor som rörde jordbruket inte togs på allvar i början, men på rätt väg kom landstinget då man avlönade dikningsförmän 1864, gav lånegarantier till utdikningskostnader och 1889 stöd till Mosskulturföreningen.

Landstinget gav bidrag till Hushållningssällskapet för stipendier till elever vid den nystartade lantbruksskolan i Äminne. År 1880 avlönade man en länsgagnon som tidigare anstälts av en kommitté på sällskapet 1868. Landstinget var med även 1868 med bidrag till upprättande ett av de första byamejerierna i Norrbotten. Man samarbetade med sällskapet för upprättande av en frökontrollanstalt år 1887 mm mm.

Som synes har landstingets stöd till jordbruket under tiden 1863 - 1909 gett en ökad stimulans till produktion, dels genom en ökning av arealen, dels genom en förädling av produktionsresurserna jord, skog, utsäde och djur.

Andelsmejeriet

Under 1890-talet fick de privata uppköpsmejerierna konkurrens av en annan företagstyp, det bondeägda andelsmejeriet. Idén bakom andelsmejerierna var att bönderna själva, utan inblandning av mellanhänder, skulle organisera förädlingen av sin mjölk.

Verksamheten organiserades inom ramen för kooperativa föreningar, sk andelsmejerieföreningar. Andelsmejerierna har sina anor från Danmark och förtjänsten för deras organiserande tilldelas den danska Mejerikonsulent Stilling Andersen.

I början såg man andelsmejerierna med misstro, för man trodde inte på att det skulle finnas någon enighet mellan andelsinnehavarna, men som allt annat nytt blev det tvärtom. Så småningom hade andelsidén arbetats in i medvetandet, och kom att gälla som den enda formen av företagsamhet i Norrbotten i början av 1900-talet.

Vilka var då andelsmejeriets fördelar då?

För det första var principen för systemet riktigt, för jordbrukaren var själv delägare och kunde själv åtnjuta all vinst utan mellanhänder, för det låg i allas intresse att lämna så bra mjölk som möjligt, och fick betalt efter fetthalt. Om det blev många leverantörer, kunde man uppföra ett tidsenligt mejeri, med all teknisk utrustning och en kompetent mejerikunnig person. Priset skulle bli betydligt bättre än den andra företagsformen jfr; uppköps- och herrgårdsmejерier.

Nyttna av att bara mejeriet var igång, skulle medlemmarna bli mer intresserade av sina ladugårdar och skötsel av utfodring, samt själva se hur mjölmängden kunde påverkas. Det första andelsmejeriet i Norrbotten anlades i Skogså 1891. År 1900 fanns det redan 15 andelsmejerier i drift.

Antnäs mejeri

All början bliver svår

Redan på ett tidigt stadium ansåg Hushållningssällskapet att jordbruket skulle baseras på kreatursskötsel och mejerihantering. Men som allt nytt, var det svårt att vinna gehör för nya idéer och strömningar. Västerbotten hade redan 1868 - 1870 utvecklat mejerihanteringen, och med framgång satsat på osttillverkning. Osttillverkningen i Norrbotten förblev vid denna tidpunkt obefintlig.

Motståndet och fördomarna mot allt nytt gör sig påmindas genom ett uttalande i Sällskapets årsberättelse 1872.

"Ostberedningen lämnar mycket öfrigt att önska, och från Öfer-Kalix lämnas denna förvånande underrättelsen, att om mjölkens användning till ost och densammes användning till föda okunnigheten är så stor, att till och med en klockardotter, till hälften mamsell, begärt upplysning om vartill ost egentligen kunde användas och om den icke helst borde läggas i kaffe. Om man i Öfer-Kalix äventyrade en fråga om anläggning af bymejeri, skulle man säkert af allmogen möta ett medlidsamt tillbakavisande, såsom foster af en hjärna, vars normala funktioner råkat bli störda"

Sällskapet hade redan vid denna tidpunkt arbetat med spridningen av mejerihanterings fördelar. Vi kommer längre fram att se, motståndet och tvivlen, fortfarande lever kvar i de övre delarna av Kalix älvdal. Missväxtåren 1866 och 1867, kom att fungera som en väckarklocka för allmogen, och genom insatser och ekonomiskt stöd från landstinget kunde sällskapet medverka till de första bymejerierna 1869 i Rutvik och Hietaniemi.

Detta första försök lyckades inte, så redan 1871 upphörde Hietaniemi p.g.a. dåligt intresse. Rutvik fortsatte driften, men med endast en delägare. 1873 fanns då bara ett mejeri i Norrbotten; Björkfors herrgårdsmejeri som

startades någon gång på 1870 talet. På Björkfors egendom tillverkades det cheddarost under ett par år, innan mejeriet förstördes av brand. Under några år bedrevs mejerirörelse vid Meldersteins säteri, samt i Niemis egendom i Tornedalen.

Agronom Cederborgh gjorde under dessa år många resor i länet och försökte vid flera tillfällen få till stånd nya mejerier. Förutsättningarna var goda i kustlandet, men tveksamheten och oviljan fanns fortfarande kvar. Cederborgh föreslog 1876 anställandet av en länsmejerska, med den motiveringen, att "handledning tyckas kvinnorna icke vilja taga av en man, eller af mig, utan därtill fordras en kvinnlig, med vilken matmödrarne lättare torde kunna inlåta sig i". Med detta uttalande, skulle det visa sig hur rätt han hade längre fram i tiden. Visserligen fick Cederborgh igång två mejerier 1880 i Rohnäs och Öjebyn, men dessa kom bara att fortbestå ett år och 1881 upphörde dessa. Endast det i Ängesbyn 1881 anlagda mejeriet, förde en tynande tillvaro. Sällskapet beslutade 1884, att "bidrag till nya mejerianläggningar därefter icke skall utgå med mindre visas kunde, att delägarna äro så många i företaget att detta utgjorde en borgen för mejeriets bestånd och varom bevis först skulle företes".

Med dessa ord skulle det dröja några år innan det kom nya mejerier i drift. Kraven på allmogen ställdes högt, men detta var för att inte bromsa utvecklingen, utan en sanering bland floran av misslyckanden. Ett mejeri lyckades i alla fall komma igång, nämligen i Persön år 1888. De mejerier som hittills uppstått, har varit sk bolagsmejerier och typ herrgårdsmejerier. In i Hushållningssällskapets förvaltningsutskott inträdde en person som kom att betyda mycket för den kommande utvecklingen av Norrbottens jordbruk, lantbruksingenjör Berggren. Han redovisade på ett tidigt stadium, varför mejerihanteringen i Västerbotten utvecklat sig så bra.

Med detta i tankarna, tog sällskapet kontakt med statens mejerikonulent G. Liljehagen och bad honom göra en resa i länet för att väcka intresse för mejerihanteringen. Hans första tjänsteresa resulterade i att det första andelsmejeriet i Norrbotten såg dagens ljus.

År 1891 anlades mejeriet i Skogså, som inriktade sig på tillverkning av smör.

Utvecklingen mellan 1901 och 1910

Utvecklingen inom mejerihanteringen och informationen för en förbättrad boskapskötsel sätter sin prägel på en del betydelsefulla personer, som med kraft och energi tog sig an jordbrukets utveckling. Landshövding K.J Bergsröm, Yngve Melander, Paul Hellström samt agronomerna

Alex Österman och V.L Wanhainen. Dessa män tillsammans med länsmejerskan Anna Gustavsson stakade ut den kommande kursen för länets mejerihantering.

Genom sin personliga närvaro i alla situationer, lyckades dessa skaffa sig förtroende hos länets jordbrukare. Osthanteringen hade inte kommit igång ordentligt, fastän mejerierna uppmannades, att försöka lägga om produktionen.

Anna Gustavsson

Länsmejerskan Anna Gustavsson född på Sunnerstagården i Källandsö 3/6 1860, död 15/3 1944 i Källandsö. Kom tidigt i mejerilära på olika gods i Västergötland, och verksam i Jämtland och Finland. Föreståndare på Mejeriskolan i Robertsfors. Kom till Hushållningssällskapet 1892, och var verksam där till pensioneringen 1924.

Det var inte bara mejerier och mejerihantering som hon arbetade med, hon ledde kurser i svampkunskap, propagader för grönsaker och trädgårdssodling, ordnade vävkurser, diskuterade kvinnans roll i lanthushållningen, ivrade för vårt kulturarv genom att ingå i hembygdsföreningen, initierade skapandet av Friluftsmuseet på Gultsaudden, och var en av initiativtagarna till 1912 års Norrbottensdräkt.

Genom de hjälpsatser som företogs genom nödåren 1902/1903 var hon tillsammans med Landshövding Bergström och utformade verksamheten kring arbetsstugorna. I dessa bedrevs slöjdundervisning och även inspektris.

Osttillverkningen började komma igång på allvar bland länets mejerier. Tillverkningen 1908 var, 68 000 kg smör, 357 kg hel fet Norrlandsost, 9 322 kg halvfet och 2 100 kg kvartsfet ost samt 35 600 kg skummjölksost. Kampen om kunderna stod hård, främst i kustlandet.

På hösten 1909 bildades en sammanslutning som kallades "Mejeriernas Centralförening", med säte i Boden. Skaparen av denna förening var riksdagsman N E Nilsson från Antnäs, vilken var föreståndare och ledare under många år. Föreningens uppgift, var att arbeta med partiförsäljning av smör och ost.

Från föreningen skulle det utgå order till mejerierna om leveranser och prisuppgifter. Eftersom det fordrades en viss procent på försäljningssumman som skulle täcka föreningens omkostnader, visade det sig att resultatet blev sämre än om föreståndarna sålde direkt från sina mejerier.

Resultatet blev som väntat, bönderna drog sig ur en efter en att leverera till den nyblivna föreningen, och följderna blev att föreningen led svältödnen. Många mejerier som anslöt sig i början förlorade större eller mindre belopp.

Livsmedelsbrist

Åren 1911 - 1920 präglades av livsmedelsbristen och första världskrigets utbrott. Storpolitiken satte sina spår även här hemma. Bönderna började se om sitt hus, och åren kring 1911 började man enas om att bilda en producentförening. Frågorna till en början kom att röra sig kring transporterna och försäljningsställena. Bara frågan om försäljningsstället var en svår nöt. Många hade svårt att släppa sin salulokal, man framhöll hur bra den utvecklats, även om frakterna var betungande för ekonomin.

Men tanken segrar med tiden, jordbrukarna kom till insikt att nog fanns

det en fördel med en sådan organisation. Man hade fått mer erfarenhet av en liten inkomst för ladugården, som kom på en bestämd tid, och ett ökat intresse för ladugårdens skötsel. Ett försäljningsställe enades man om i Piteå stad, men tanken fanns att pyttsåkeriet gynnades på bästa sätt genom en sådan lösning. Bara i pyttsåkeriet fanns det många som hade sin marknad säkrad och på alla sätt motarbetade mejerierna genom argument.

År 1914 fick Hushållningssällskapet Norrbottensosten inregistrerat som varumärke, med tillverkning vid mejerierna i Visträsk, Pålmark, Rosfors, Bjursträsk, Björkfors, Nederkalix, Älvsbyn och Antnäs. Genom de pågående banbyggena och elektrifieringen av riksgränsbanan, Porjusbygget och de nya trämassefabrikerna blev mjölkätgången under sommaren stor, så att mejeridriften oftast inskränktes sig till mjölkhandel.

Åren mellan 1920 och 1930

En ny och svår tid för den nybildade Producentföreningen stod för dörren. Tillsammans med Hushållningssällskapet kämpade de för att uppnå strävandena att få alla länets mejerier anslutna till den nya föreningen. En ombudsman anställdes redan 1917, Hugo Werner, som fick till sin huvuduppgift att försöka uppnå målet.

Ett svårt hinder, var att mejerierna i länets södra och mellersta kusttrakter länge krävde kompensation för deras gynnsamma geografiska läge.

Detta och den ökande invägningen av mjölk medförde att tillverkningen av ost snabbt ökade. Lagerhållningen av osäld ost började bli besvärande, och bristen på kapital gjorde sig gällande.

Mejeribygget i Luleå centrum stod för dörren, och finansieringen med trilskande banker blev svår. Styrelseledamöterna i den nya Producentföreningen fick själva gå i borgen för bygget, till och med länsmejerskan Anna Gustavsson gick i borgen

för 20 000 kr. Ute i länet började många mejerier återupptaga driften efter att ha stått stilla under krigs och krisåren.

En mejerisal på 30-talet. Notera remdriften i taket och smörtrumman där grädden kärnades till smör.

Nya mejeribyggen i tätorterna påbörjades t.ex i Haparanda och Övertorneå, Luleå samt i Överkalix, som vanligt med beslutsvända. Under denna tid anslöt sig många mejeriföreningar i länet till den nya Producentföreningen, men ännu stod många utanför, men var bundna av avtal som reglerade handeln med mjölk.

Antnäs mejeriförening hade redan 1929 planer på att bygga ett nytt mejeri, och detta betecknades som ansvarslost av Producentföreningen. Byggplanerna var igångsatta av en jordbrukare som tillika var förtröendeman inom jordbrukets föreningsrörelse. Men även på denna tid förekom det pyttsåkeriet.

Det fanns en fråga hos Producentföreningen om dessa pyttsåkere från byarna runt centralorten. Vad skulle man göra med dessa som sålde sin mjölk till privatkunder, och lämnade resten de inte fick sålt till mejeriet. Denna osunda konkurrens mellan Producentföreningen och vissa mejeriföreningar samt enskilda mjölkleverantörer tog inte slut ännu, man förde krig på flera fronter, och jordbrukskrisen nådde även Sverige.

40-talets kristid

När andra världskriget utbröt, och bristen på livsmedel och bensinrestriktionerna blev kännbara. Staten reglerade matfettförsörjningen och förbjöd tillverkningen av margarin. Smörtillverkningen tog fart på osttillverkningens bekostnad. Senare släpptes tillverkningsförbudet för margarin, men smöret behöll sin dominans hos konsumenterna. Under höstmånaderna 1943, rädde det stor mjölkbrist i länet. Mjölk importerades från Västerbotten, men mängden räckte inte till behovet. Från livsmedelskommissionen inköptes mjölkpulver för framställning av reservmjölk. Denna mjölk framställdes i en blandning av 50 % standardiserad torrmjölk och 50 % vanlig konsumtionsmjölk.

Tillverkningen utföll till belåtenhet. Även om smak och hållbarhet ej var jämförbara med färsk mjölk, måste nog reservmjölken varit en mycket värdefull tillgång.

Mejerierna i Boden och Piteå tillverkade denna under en tid.

Under krigsåret -44, då Nordfinland stod i brand, kom stora skaror med finska flyktingar. Dessa tog alla sina djur med till Sverige och framförallt till Tornedalen.

Dessa djurbesättningar uppstallades i sommarladugårdar och andra ställen. Totalt rörde det sig om 13 000 kor. Mjölken från dessa finska besättningar var fullt jämförbar med länets egen produktion vid detta år, men med variationer på kvaliteten.

Men så snart de finska flyktingarna installerats i mera fasta anläggningar påbörjades upplysning och information i mjölkhygien. Mellan sept -44 och

En interiörbild från Luleå gamla mejeri på Storgatan. Bilden visar invägningen av mjölk. Mejeriet var i bruk mellan åren 1922-1961.

Luleå gamla mejeri på Storgatan blev klar för invigning 1922 och var i drift till 1961 då den nya anläggningen på Bergnåset stod klar.

dec -44 invägdes från finska leverantörer 1 574 450 kg mjölk. De fortsatta rationaliseringar av mejerihanteringen pågick enl de planer som antagits 1937. Uppbyggande av mejerier i Glommersträsk, Töre, Älvsbyn samt Karungi, och nya mer centralt belägna uppfördes. Tärendö -34, Gällivare -39, Kiruna -40, Vittangi -40, Töre -40, Arvidsjaur -50, Arjeplog - 53.

50-talet - ny jordbrukspolitik

Med den intensiva centraliseringen av mejeridriften var antalet driftsplatser 1949 15 st, lika med antalet som var i drift vid sekelskiftet. Men anpassningen till marknaden var inte klar ännu. År 1950 nedlades Karungi mejeri, och mjölken fördes över till Haparanda under ett par år. Under denna tid byggdes ett nytt mejeri i Hedenåset, vilket medförde att Övertorneå och Haparanda lades ned 50/51.

Under åren 1954 - 1959 uppfördes nya moderna mejerier i Pajala och Kalix, och i Luleå påbörjades det nuvarande mejeriet på Bergnåset, som togs i bruk 1961.

Man bedömde vid ingången av 1950, att centraliseringen av mejerihanteringen var i det närmaste slutförd, men förändringar i det samhällsekonomiska tänkandet började bli synbara.

En förändring av jordbrukspolitikern var att vänta med prisförhandlingar och den sk jordbruksrationaliseringsutredningen 1951 och 1960 års år drabbades länet av en samhällsomdaning, den sk "struktur-omvandlingen" nådde oss.

Ur sysselsättningssynpunkt har denna strukturrationalisering betytt mycket för Norrbotten. I stort sett har alla brukningsenheter under 10 ha odlad jord upphört med driften. Många av dessa mindre jordbruks jord lades samman till större enheter.

Flykten från landsbygden var ett faktum, och särskilt dramatiskt var den i länet. Orsakerna till detta, var att småbrukartraditionerna levte kvar

betydligt längre här än i södra delarna av landet.

Den statliga jordbrukspolitikens följdverkningar blev att i Norrbotten sjönk antalet jordbruk från drygt 13 000 1951 till 7 413 år 1966. I länsutredningen BD 80 räknade man med att ca 3 000 skall finnas kvar om några år. Detta är familjer det handlar om. Denna nedläggning av jordbruk fick också andra följder, Norrbotten fick importera ca 2 milj kg mjölk från Västerbotten per år. Även där sjönk också invägningen.

Mot en ny tid

I takt med denna omvandling försvann mejerierna i Arvidsjaur, Arjeplog, Gällivare, Kalix, Glommersträsk, Boden Töre, Vittangi, Älvsbyn. 1971 gick mjölkinvägningen ner på en mycket låg nivå, som ett resultat av denna omvandlingsprocess. Osttillverkningen i länet upphörde 1982, vid Piteå och Hedenåsets mejerier. Piteå mejeri lades ned i samband med fusionen mellan Norrmejerier 1991. I dag har vi endast i Norrbotten ett mejeri i drift - Luleå.

Osttillverkningen var förlagd till mejerierna i Hedenåset, Piteå, Älvsbyn, Glommersträsk och Boden under hela 50 och 60-talet. Under 70-talet endast Hedenåset och Piteå fram till 1982. Ostsorterna som tillverkades var "Älvsbyosten" och "Norrbottnensost", samt Swecia och Herrgårdssost. Norrbottensosten var en osttyp liknande Västerbottensosten.

Sammanfattar man hela tidsepoken från efterkrigstiden till i dag, har utvecklingen många gånger gått framåt, men offren har varit stora.

Vi är numera med i EU och är beroende av den jordbrukspolitik som bedrivs inom alliansen med dess regelverk och bidrag.

Vi bör gemensamt arbeta för en stark framtidstro och en levande landsbygd där våra ungdomar kan bo och arbeta. Tänkvärda ord finns på sidan tre i början av årsboken, skrivna av Länsmejerskan Anna Gustavsson i boken "Våra bygder".

LULEÅ ÄLVDAL

Aninäs 1940	1895- 1918	Bjursträsk 1910-
Älvik 1946	1911- 1946	Heden 1908- ?
Ersnäs 1946	Luleå ga 1922-1961	
Boden 1970	Gällivare 1939-1966	
Persön 1893	Luleå nya 1961 -	
	Melderstien 1891-	
	1901	
	1888- Högsö/Vitå	1905-

Boden är medlem i Landsbygdens föreningen kan det vara av intresse att veta var och när vi hade mejerier i Nederluleå

Om en resa i tiden - till världsarven

Hembygdsföreningens resegrupp hade detta år bestämt att som huvudmål besöka den gamla Hansastaden Visby - världsarv sedan 1995.

Studiegrupper hade under våren preparerat sig genom att läsa på om vårt huvudresmål. Det blev en trevlig resa som vi som var med bär med oss som ett trevligt minne, berättar Hans Havo i denna artikel.

Lite av det vi upplevde vill vi gärna dela med oss till årsskriftens läsare för att kanske locka resenärer till följande års världsarvsresor.

Tord Torneus, från Keros bussar i Tärendö, stod redan med sin buss och väntade vid kyrktornet i Gammelstad när vi anlände dit på morgonen den 30 juli 2001. Vädret var som gjort här hemma för att skyndsamt avlägsna sig, det störtregnade.

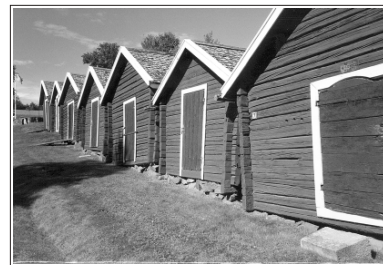
Vi var 37 personer anmälda och alla var ute i god tid, bussen kunde börja rulla söderut före det utsatta klockslaget 08.00.

Kjell Lundholm var liksom tidigare år reseledare och kunnig guide. En sån här resa behöver en reseledare av hans kaliber - kunnig är nog bara förnamnet!

Redan medan vi rann söderut genom länet utefter en blöt europaväg fick vi, på temat gränser i landskapet, förklaringar och bakgrunder. Där var gränsen mellan lokal-maritimt och lokal-kontinentalt klimat, gräns mellan olika odlingszoner. Bronsålderns gräns med gravrösen möter oss med sin nordgräns vid Jävre och vi är då nära länsgränsen som kom till 1810 efter svensk-ryska kriget 1808-1809.

Byggnader och Orts-namn får också sin förklaring och förmedlas genom bussens högtalarsystem. Vi passerar repslagerier, kustfyrrar, handelsplatser mm. Och vi får veta att Bygdeå var gräns för hälsingelagen och där man nordligast har hittat bronsföremål ett kvinnosmycke.

Bussen rullar på söderut och alla har vi fullt sjå med att smälta våra nya intryck på en vägsträcka som man tidigare har betraktat som tråkig. Det regnar lätt även när vi intar vår lunch i Nordmaling.

Kyrkstallarna i Nordingrå. Foto: Hans Havo.

Efter kustvägen mot Uppsala

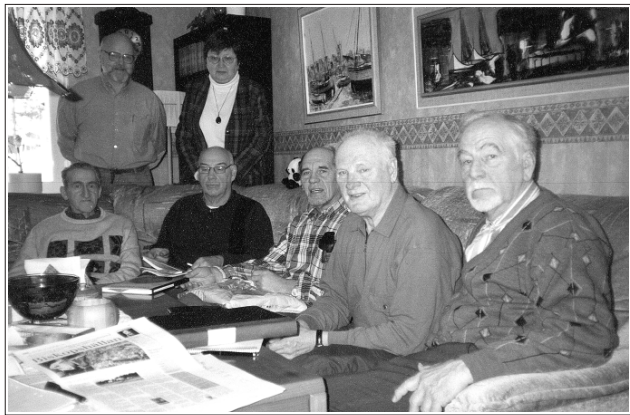
När vi passerat Örnsköldsvik närmar vi oss Sveriges senaste världsarv - Höga Kusten invigt av Kungen tidigare under sommaren.

Världsarvslistan för hela världen börjar nu bli omfattande och har passerat 680 platser.

Höga kustens vackra natur har ju fått sin världsarvsstatus på grund av att det är det område i världen som har den största landhöjningen, efter den senaste nedisningen. Högsta kustlinjen ligger här på 285 m. ö. h. något tiotal meter högre än i Norrbotten. Området sträcker sig utefter kusten från Örnsköldsvik till Härnösand och inbegriper bl. a. Skuleskogens naturreservat.

Vi åkte kustvägen genom området och stannade till i Nordingrå mitt i området där vi besökte den gamla kyrkoruinen från 1100-talet med en del bevarade kyrkstallar från senare århundraden. Vi fortsatte vår färd genom Ångermanland för att avsluta med middag och vila i Söderhamn. Mot bättre väder och sydligare nejder bar det av följande morgon och snart passerades Norrlandsgränsen och på Tierpslätten fick vi en första blick av vad de Mellansvenska åkrarna förmår. Vid Björklinge, känd för att riksspelmannen Hjort-Anders med sin nyckelharpa bodde där, öppnar sig Uppsalaslätten med oändliga åkrar och världens runstenstäste område. Vi kunde snart se Uppsala domkyrkas två tornspiror och Kjell erinrade om att "våran" Svenalds testamente just var till förmån för kyrkans byggande.

Över havet till Visby

Gotlandscirkeln, Björkskatan våren 2001. Stående: Tage Ranängen, May Johansson.

Sittande fr.v. Ingemar Lundström, Stig Bernhardsen, Hans Havo, Martin Rehult och Göran Jordung. Foto: Thorild Jordung, bakom kameran.

Vi åkte Stockholm och övriga tätorter förbi och kom i god tid fram till Nynäshamn där vi småningom steg ombord på färjan som skulle ta oss de 14 milen över öppet hav. Många grundade med sjösjukepiller och alla klarade resan utan problem.

Hamnen i Visby ligger ju i sjömurens omedelbara närhet men vår resa på ön fortsatte i vår Tärendöbuss mot Västergarn där det finns en stadsvall som anses vara rester av Gotlands centrumföre Visby. Västergarns kyrka

som finns på samma plats är liten och fyrkantig inuti. Nuvarande kyrkorum var tänkt att vara kor i en större kyrkobyggnad men som på många andra platser på den kyrkotöta ön räckte inte pengarna till utan bygget fick stanna i det lilla formatet.

Vi brukar tala om Nederluleåböndernas uppoffring när det gällde vår kyrkas byggande men vad skall man då säga om gotlänningarna som under 1100 - 1300-talen byggde 92 kyrkor. En kyrka i varje socken, fastän gårdarnas antal på hela ön inte var fler än 1500.

Efter Västergarn var det sedan Eskelshems kyrka med torn och mittskepp från 1200-tal och kor från 1300-tal som fick besök. Kyrkan byggd dessutom ovanpå en tidigare träkyrka från 1000-talet.

Sjömuren, Visby. Foto: Hans Havo

Världsarvet Visby

Många vackra kyrkor skulle det bli under våra 3 dagar på ön men nu lotsade vår chaufför med visst besvär oss till Tofta världshus som tog emot oss med god mat och sköna sängar.

Hela onsdagen ägnades Hansastaden - världsarvet Visby. Staden har ett brokigt öde med många härskare och namnet Visby uppträder för första gången i ett dokument från det tidiga 1200-talet. Vår promenad, från österport där bussen lämnade oss på morgonen

och till den andra sidan av staden nära hamnen där bussen hämtade oss på kvällen, var en enda lång upplevelse av för oss norrbottningar nya spännande historiska miljöer.

Vi kunde först läsa Världsarvsskylten från 1995 och sedan gå in genom porten som vaktades av de bastanta betong "lamben". Den mäktiga ringmuren, alla de gamla husen i skiftande stilar, kyrkoruinerna, ja det var nästan mer än man kunde ta in på en dag. Kjell gjorde ju allt han kunde för att förklara det vi såg och det antecknades och fotograferades flitigt. Det fanns en gång 14 kyrkor inne i staden eftersom där bodde många nationaliteter med skiftande trosuppfattningar, men under den danska

Stadsvy, Visby. Foto: Hans Havo

tiden från 1361 fick alla utom Maria kyrka förfalla. Den kyrkan blev stadskyrka och var i gamla tider "Lybeckarnas" - den tyska befolkningens tempel.

Gotlands Fornsal - läns museet gav oss också många förklaringar och illustrationer, tex deras utställning av bildstenar från 400-talet och framåt. Bildstenarna är gravstenar av kalksten utsmyckade med symboler och ursprungligen bemålade i starka färger.

Visby har mycket sevärt och vår dag där avslutades i den Botaniska trädgården där vi njöt av blomsterprakten och alla vackra träd som lämpligt nog hade skyltar så att man kunde få lite undervisning. Asp, säl, björk och rönn känner vi ju men avenbok, lind och alm - knappast.

Vidare till Gotlands kyrkor

Följande dag lämnade vi vårt världshus för att se på den norra delen av ön. Vårt första stopp var Stenkyrka kyrka som i början av 1200-talet byggdes om helt, och den invigdes 1255 av biskopen i Linköping, men som varit kyrkoplats långt dessförinnan. Kyrkan kan som många Gotlandskyrkor i fönster och portar visa prov på den tidiga rundbågestilen men även det sena 1200- och 1300-talets gotiska stil. Kyrkornas byggande skedde i etapper främst av ekonomiska skäl som tidigare berättats.

Allt detta och mer därtill fick vi veta av morgonens guide. Vi blev alla överraskade av att mötas på kyrkbacken av Ursula Grönlund känd av oss som Gammelstadsbon och kyrkomusikern. Hon är emellertid

Promenaderna i Visby var en enda lång upplevelse av för oss norrbottningar nya spännande historiska miljöer. Foto: Hans Havo

Ursula bjöd hela sällskapet på saft och bullar på gårdsplanen till hennes sommartorp.
Foto: Hans Havo

också sommargotlänning och har tjänstgjort i denna församling. Det blev också en sommarpsalm med Ursula vid orgeln innan nästa överraskning tog vid.

Ursula bjöd med hjälp av Ingrid Aarflot, en annan sommargotlänning från Gammelstad hela sällskapet på saft och bullar på gårdsplanen till hennes sommartorp!

Olofs hamn

Vi fortsatte vår resa med en rundtur i kalkdistriktet och kom sedan fram till Bunge friluftsmuseum där vi kunde se autentiska byggnader i grupper representerande 1600-1800-talen med inredningar och redskap. Vi kunde se massor av nyttobyggnader som drivits av vindkraft, möller och t. o. m. sågverk.

Efter lunch och besök i Gothems kyrka med sina vackra kyrkomålningar kom vi fram till en historisk plats - Olofs hamn. Här sägs den norske kungen Olof Haraldson - Olof den Helige ha landstigit 1029 och vid sitt besök bidragit till öns kristnande. En kyrkoruin finns på platsen och ett stort träkors står på den höga udden mot havet i öster.

Under våra färder på vägarna utmed kusten hade många undrat över den krokväxta skogen som fanns överallt. Inte en enda rakväxt fura i sikte och det blev mer förståeligt varför byggnadsstilen skiftesverk med sina liggande korta trästycken mellan stolpar introducerats.

Fornborgar, försvarsanläggningar (400-600 e.Kr.) har funnits över hela ön dit befolkningen kunnat dra sig tillbaka vid risk för invasion.

Vi besökte den mest namnkunniga, Torsburgen, där man byggt befästning kring en höglåta med branta kanter. Området naturligtvis idag skyddat

från mänsklig påverkan, men en skogsbrand för 8 år sedan har förött en del av den gamla skogen.

Sista punkten för dagen var ett besök vid Roma klosteruin. Roma kloster grundades år 1164 av cistercienserorden. I sommar har delar av ruinen utgjort scen för Shakespeares Kung Lear med bl. a. Sven Wollter i huvudrollen. Hem till vårt pensionat och den goda maten.

Södra Gotland

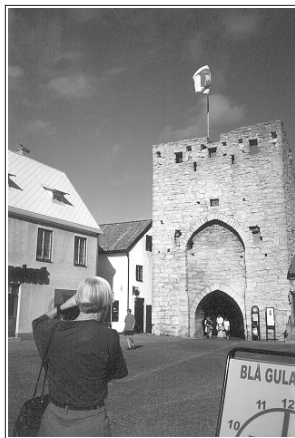
Den sista dagen på ön styrde vi söderut. Vi hade fortsatt vackert väder, när vi åkte ned längs ostkusten och stannade vid Vallhagar stenåldersby. En strövstig gick längs en stenbunden åsrygg med väl skyltade fornlämningar. Boplatsgropar i stil som vi kan hitta här hemma, tex. vid Selet, stenåldersgravar och andra lämningar i ett öppet landskap. Bosättningarna hade funnits nära stranden.

Nu fortsatte vi söderut mot Öja kyrka som finns nära havet och för generationer sjöfarare varit sjömärket "Gra Gasi" (den grå gåsen). Den har syns på långt håll för den har Gotlands högsta kyrktorn 67 meter. Kyrkan består av kor, långskepp och torn och invigdes 1232. Då var troligen endast koret användbart och man fortsatte att bygga under 1200-talet och det ståtliga tornet stod färdigt i mitten av 1300-talet. Kyrkan har många vackra kalkmålningar men dess klenod är det berömda Triumfkrucifixet omgivet av trästatyer av jungfru Maria och aposteln Johannes.

Bottarve hembygdsgård med inredning och utrustning i ett tidsligt 1800-talsklick fick besök innan det bar av mot Gotlands södra udde Hoburgen.

Vi åkte en vacker kustlandsväg och kom efter vederbörligt gruppfoto i närkontakt med den berömda Hoburgsgubben, en gammal rauk som man med fantasins hjälp kan ge mänskliga drag. Det blev också bestigning av högsta punkten varifrån man kunde se ut över den obrutna horisonten - vatten så långt ögat nådde. Det fanns förstås en restaurang på denna turistfälla där vi intog en lättare lunch.

Tiden rann iväg och det blev ett något försenat uppbrott på väg mot den sista punkten Uggårda roir. Vi stannade vid informations-tavlan och några raska ynglingar sprang iväg en kilometer in i landskapet där man kunde se de stora stenhögarna som är grav-rösen från bronsåldern. Det fanns många rösen och det största av dem är 45 meter i

Visby stadsmur, Österport.
Foto: Thorild Jordung

diameter, 7 meter högt och uppges innehålla 15 000 m3 sten.

Åter till fastlandet

Då var resans huvudmål Gotland och dess världsarv Visby avbetat, så mycket man nu hinner på 3 dagar. Vi åkte tillbaka till Visby där vi hann med en sista titt på staden, lite souvenirinköp, och sedan var det dags att gå ombord på färjan som skulle ta oss till Nynäshamn igen och fastlandet.

Det var över 700 resenärer ombord denna fredag afton men alla fick ändå sittplatser och båten rullade mycket måttligt. Strax före 8 kunde vi rulla mot Mariefred i Södermanland där vi tog in på Gripsholms kursgård nära det stora slottet som Bo Jonsson-Grip började bygga på 1300-talet.

Det blev en sen middag och därefter sängen efter en ansträngande och ytterligare en innehållsrik dag.

Många gjorde en tidig promenad i idyllen Mariefred och kring Gripsholms slott innan frukost. Nu hade vädret slagit om och vi avreste i duggregn från vårt nattkvarter.

Det var nu en vacker resa genom det Sörmländska herrgårdsskapet och framåt till dess vi nådde Mora där vi tänkt äta lunch.

När vi kom fram upptäckte vi snart att det knappast skulle vara genomförbart. Där var det nämligen en stor marknad och med viss möda kunde vår skicklige chaufför ta oss ut ur "stan" igen och vi styrde mot Orsa. Där kunde vi sedan inta vår lunch även om vi fick sprida ut oss på flera mindre barer och matställen.

Storsjöodjuret -finns det

Landskapet hade nu förändrats och vi började få

Gotlands Fornsal. Bildstenar
Foto: Thorild Jordung

Gra Gaasi - Öja kyrka, Gotland
Foto: Hans Havo

norrlandskänsla när vi färdades genom de milsvida skogarna norrut.

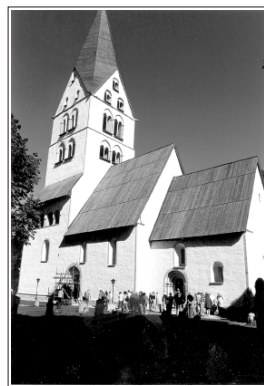
Vi hade nu bara ett stopp före kvällens inkvartering, Hackås kyrka vid Storsjön i Jämtland. Nu hade vi kommit till en mycket gammal bygd där det fanns en storbondekultur flera hundra år innan Jämtland kristnades på 1000-talet. Kyrkan ligger mycket vackert i en sluttning ned mot sjön. Vid parkeringen fanns förutom information om kyrkan även en uppmaning att hålla utkik efter Storsjöodjuret. Denna kyrka är från 1100-talet och den enda kvarvarande medeltida absidkyrkan i den här delen av landet. De ursprungliga delarna av Hackås kyrka består av absiden, koret och 3/5 av långskeppets längd. Klockstapeln kom till i mitten av 1700-talet.

Östersund nästa med middag och övernattnings på Scandic hotell.

Sista dagen blev som den första. Regnet det fortsatte att ösa ned och vi hade bara ett par stopp i vårt program. Vi åt lunch i Vilhelmina och fortsatte mot Arvidsjaur där de som ville kunde besöka lappstaden, Kjell berättade om samernas traditioner och deras övernattningskåtor.

Nu återstod endast transportsträckan tillbaka till Gammelstad och cirkeln, den något ovala, var sluten.

Väl hemma trampande i den egna myllan kunde vi börja minnas vår resa till världsarven Höga Kusten och Visby och allt vi fick se där emellan och undervägs.

Stenkyrka kyrka, Gotland
Foto: Han Havo

Maria kyrka, Gotland
Foto: Han Havo

Guideresa i Torneå och Kalix älvdalar våren 2001

Vår förening anordnar årligen en studieresa för oss medlemmar, som under sommarmånaderna guidar besökare i vår kyrkstuga, där vi berättar om kyrkstadstraditioner och om vårt världsarv Gammelstads kyrkstad berättar Emma Pesula i denna artikel.

Vår guide på resan var Kjell Lundholm, som alltid har mycket att berätta om och gärna delar med sig av sina kunskaper till oss. Vi som rest med honom många gånger är "läraaktiga elever" och får själva kunskaper om vårt eget län och våra svenska och nordiska världsarv, som vi besökt. De kunskaperna kan vi sedan förmedla till andra. Bussresan utgick från kyrktorget. Det har blivit tradition att börja resorna i centrum av vårt världsarv. Vi var 60 personer med på resan, som fick se och lära mycket om de orter, som på olika sätt haft betydelse för befolkningen i älvdalarna. Först vill jag nämna några fakta om Kalix och Torneå älvar.

Kalix älv - "Kalas Ätno", som den kallas på samiska, har sitt källflöde långt upp i sameland vid Kebnekaises fot. Fallhöjden från fjällen till havet är den största per längdenhet. Det ger ett snabbare lopp, varvid vattentemperaturen sänks. Den är den kallaste av de stora älvar vi har och en av de fyra nationalälvar som är skyddade från utbyggnad. Älven har varit transportled för timmer till sågverken vid kusten och är rik på fisk t ex lax, sik, öring, harr och siklöja. Här i älvdalen har människor odlat, fiskat och jagat och fatt sin försörjning under många tusen år.

Torne älv är även den skyddad för utbyggnad. Den börjar långt upp i fjällen i Lainio, Muonio och Könkämä älvdalar. Torneå älv har ett stillsammare flöde jämfört med Kalix älv. Den förenar och delar två länder, har kallats för "Nordens Nildal", fungerat som färd och transportled innan väg och järnväg kom till. Den stora inkomstkällan har varit fisket.

Mot Kalix och Tornedalen

Under resan mot Kalix passerade vi Råneå kyrka, invigd 1857, och Råneå älv. Älven är Sveriges största skogsälv, har två grenar i sitt nedersta lopp mot havet. I Råneå socken har det funnits två järnbruk- Strömsund och Melderstein. Malmen fraktades med ren och häst från Gällivare till Strömsund, där den smältes till tackjärn och sedan hamrades till stångjärn i Melderstein.

Färden gick vidare mot Nikkala, Keräsjoiki och Kukkola. Under tiden berättade Kjell om händelser som påverkat befolkningen i bygderna.

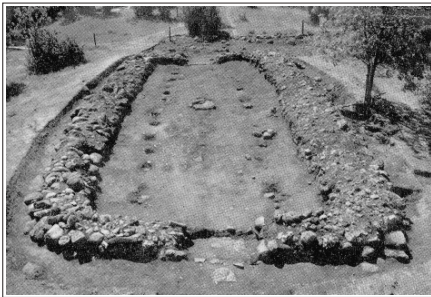
År 1808-09 då ryska armén gick in i Finland, kom ryssarna även in i Torneå älvdal och ända fram till Kalix. Månsbyn var den by där stilleståndet mellan svenska och ryska armén undertecknades.

När vår resa når Säivis är det den första finsktalande byn vi möter. Här går en tydlig språkgräns, och jag citerar Carl von Linné, som vid sin resa i Kalixtrakten år 1732 skriver; "När jag lämnade Sangis, lämnade jag mitt språk. Här var det bara finnar, dem som jag inte förstod". Andra

Kjell Lundholm orienterar på en av 24 kända husgrunder i Vallhagar om järnåldersbosättning under folkvandringstid. Denna grund är över tjugo meter lång och helt igenvuxen. Området övergavs på 500- talet e.Kr.

Foto: Tage Ranängen

Utgävd husgrund i Vallhagar, Fröjel sn, Gotland. Ett literaturtips från medresenären Åke Larsson har återgivningstillstånd för prof. Måretn Stenbergers foto från utgrävningarna 1945-50 i hans bok STEN - BRONS - JÄRN från Bonniers förlag och från efterlevande familjemedlem Brita Schörling, Stockholm. Tillhörande textavsnitt (s. 227-231 är en fascinerande redovisning av utgrävningarna och en god komplettering för resenären.

Kafferast invid den brusande Kukkolaforseen. Foto: Emma Pesula

språk talades i Torneå vid samma tid, nämligen franska och svenska. Här i Sangis/Säivis går en annan gräns, "Brödgränsen". Här finns det jätta brödet österifrån, som bakas på svedjeråg.

Efter Keräsjoki och den gamla stenvalvsbron från 1700- talet, åkte vi vidare mot Kukkola och en efterlängtd kafferast vid forsen. Kukkolaforseen visade sig från sin bästa sida, när vi kaffesugna dukade upp våra matsäckar vid stranden. Trots att det bara var i mitten av maj, värme solen skönt.

Sikfisket har gjort Kukkolaforseen till en av Norrbottens mest besökta och omtalade platser. I fiskemuseet, fick vi ta del av fiskets historia, som har anor från medeltiden. Här berättades i ord, bild och utställningar om tekniken och konsten att fiska med håv från pator och båtar. Fångsten fördelades mellan byns bönder, efter gårdarnas mantal. Även laxfisket i älven är av stor betydelse, laxen fiskas här med not.

Efter andra världskriget, då havsfisket förhindrades på grund av minering, togs stora fångster upp ur Torne älv. Samtidigt i Sverige, ransonerades varor som socker, kaffe och tobak mm. Då bedrevs byteshandel mellan finska och svenska sidan av älven. De bytte socker- och kaffekuponger mot lax. Till denna vackra plats i Tornedalen kan man återvända många gånger och bara njuta av forsens brus och av den bygd som har inslag av finsk och rysk kultur. I Tornedalen talar man förutom svenska och finska, även Meänkieli -Tornedalsfinska, ett erkänt minoritetsspråk. Flera av deltagarna på resan har sina barndoms hem i Tornedalen och jag hör att de gärna talar sitt hemlandsspråk.

När ryssen tog kyrkklockan

Vårt nästa mål på resan var Hietaniemi träkyrka, en av flera biskopskyrkor
Arsskrift 2002

som finns i Norrbotten, (Hans Biskop var kyrkobyggare från Österbotten) och invigdes år 1747. Kyrkan ligger på en udde med utsikt över Torneälven. På kyrkplatsen mötte oss vår guide Paulus Aili, en mångsidig man med stor kunskap om kyrkans historia.

Paulus Aili och Kjell Lundholm samtalar om Hietaniemi kyrka. Foto: Emma Pesula

Aili har även målat och restaurerat en del av kyrkans inredning. Han berättar om kyrkans dyrbara klenod orgeln. Ryggpositivet köptes från Tyska kyrkan i Stockholm år 1780 och huvudverket till orgeln finns i Övertorneå kyrka. Klockstapeln har tre klockor och om mellanklockan (ryssklockan) finns berättat att när ryssarna härjade i Tornedalen år 1714 tog de med sig klockan. 170 år senare fick församlingen veta att den hängde i Strelna

slottskapelli

S:t Petersburg. Efter kontakt med storfursten Konstantin Nikolaiwitsch fick kyrkan tillbaka sin klocka.

En sann solskenshistoria.

Armasjärvi -krigsminne

En annan mycket tragisk händelse fick vi höra om när vi kom till byn Armasjärvi. Med oss på resan var Judith Lundström som är född i byn och hon berättade om den svåra färjeolyckan som hände på sjön Armasjärvi. Det var under 2:a världskriget och beredskapsåren då cirka 1000 soldater, från olika delar av landet fanns i området runt byarna. På kvällen den 24 oktober 1940, var 122 soldater var på väg över sjön för att ta sig vidare till sina hemorter. Det rädde vi tillfället svår storm och

Här vid minnesstenen i Armasjärvi, lade föreningens ordförande ned en krans för att hedra minnet efter de soldater som omkom den 24 augusti 1940. Foto: Emma Pesula

regn varvid färjan kantrade och trötta och frusna hamnade soldaterna i vattnet. Folk från byn hörde ropen på hjälp och med båtar och pontoner kunde några räddas men 46 soldater omkom. En minnestein i granit har rests vid platsen för olyckan. Många av oss som var med på resan, mindes färjeolyckan i Armasjärvi.

Ortodoxa kyrkan i Överkalix

Sirillus, ett vackert namn på en mycket speciell plats. Ett uppskattat besök gjorde vi hos Monica och Bengt Pohjanen i Överkalix. Där finns den rysk-ortodoxa kyrkan som med sin glänsande kupol är ett säregnt inslag i min egen hembygd. Inne i kyrkan finns ett ikongalleri. Ikonerna är målade av Monika och har ljusa rena färger. Bengt berättar för oss om bygden, befolkningen och Överkalixmålet. En ålderdomlig dialekt som levat kvar där på grund av isolering i glesbygden. Det blir muntert i kyrkan när Bengt berättar om vilka förvecklingar det kan bli i ett faderskapsmål när man inte förstår varandra. Själv förstår jag Överkalixmålet och hade extra roligt åt historien.

Vår resa slutar här på Sirillus vid Kalix älv. Vi som rest med har, liksom älvarna, slingrat oss runt i delar av vårt vackra län. Vi har sett och lärt mycket och när jag nu skriver ner min reseberättelse några månader efteråt kommer jag ihåg att jag tänkte - Kan det vara möjligt att resan varat endast en dag? Jag upplevde att resan varat mycket längre, både bakåt och framåt i tiden. Med den här reseberättelsen tackar jag vår förening som anordnat resan, Kjell för den lärorika guidningen, vår busschaufför och alla mina reskamrater.

Sirillus - den ortodoxa kyrkan i Överkalix.
Foto: Emma Pesula

Bengt Pohjanen berättar om sin kyrka prydd med vackra ikoner.
Foto: Emma Pesula

Altappen – en fortsättning

I förra årsboken tog vi Filip Perssons artikel om Altappen. Denna artikel omfattar ca 20 sidor och här föreligger en redigerad version som tar upp etableringen och järnepoken samt tiden före och efter branden. Noteras kan att artikeln bygger på en Godtemplares arbete ute vid Altappen.

Järnhanteringen vid bruket hade legat nere sedan åren 1859-60. År 1877 var konjunkturen fortfarande ofördelaktig men sir Robert Loder hade ingen tydlig lust att släppa planerna för en järnindustri på Altappen. Disponenten vid Robertsfors Mek.Verkstad, ingenjör G.O. Thundal kallades in som rådgivare vid uppförandet av ett valsverk. Först år 1879 var valsverket drift. Valsverket bestod av ett stångjärns och finjärnsvalsverk, gjuteri och mekanisk verkstad omfattande klensmedja med fyra fristående ässjor, kupolugn och tillhörande arbetsmaskiner. Tillkomsten av valsverket på Altappen var givetvis en stor händelse för Luleå och omkringliggande landsbygd. Avståndet mellan Altappen och Luleå var mellan 12-14 km. Världens nordligaste järnverk blev emellertid inte gammalt. En förhärjande eldsvåda lade sårverket och valsverket i aska natten mellan den 15 och 16 december 1890.

Nytt sågverk uppfördes

Omedelbart efter branden byggdes ett nytt sågverk upp och redan året därpå 1891, kom driften med sina sju ramar och tre kantverk åter igång. Produktionen uppgick som tidigare till ca 7 000 standards sågade trävaror årligen. Järnhanteringen däremot aktualiserades inte mer då Gellivareverken uppvisat en förlust de sista åren före branden på 40 000 – 50 000 kr varje år. År 1887 avgick det första ångloket från bangården i Malmberget och snart skulle denna malm vara tillgänglig för Europa och världen i övrigt. Järnhanteringen vid Gellivareverkens samtliga bruk nedlades i och med branden 1890. Den sista stångjärnshammaren i Norrbotten, den vattendrivna i selets bruk, tystnade för alltid 1896.

Ny tider – träepoken inleds

År 1891 kan anses som den tidpunkt då träepoken inleddes här uppe i norr. Då såldes nämligen Altappen till AB Bodträskfors. Bolagets skogar och verk kom år 1902 till det stiftade Nordiska Trävaruaktiebolaget. Med anledning av denna strukturomvandling kom Altappen att bli det största och modernaste sågverket i övre Norrland. Elektricitet producerades av den egna ångcentralen, el-lok svarade för transporter till och från sågen. Man hade tio elektriskt drivna kapverk som revolutionerade hela trähanteringen. Fem man ingick i varje arbetslag vid varje kapverk.

Sociala problem

Ångbåten som gjorde regelbundna turer mellan Altappen och Luleå hade alltid någon passagerare som varit i stan för att köpa sprit. På

lördagskvällarna var de åtskilligt berusade, som ställde till bråk och slagsmål. Godtemplarlogen bedrev verksamhet på Altappen vid denna tidpunkt och mot bakgrund av det förfärliga spritdrickandet gick arbetet trögt och uteslutning av medlemmar för brott mot nykterhetslöftet kom att ofta behandlas på logens möten.

Logen på Altappen begärde hjälp till sin verksamhet för att skapa ordning och reda bland arbetarna, som söp värst. Många uteblev från arbetet på måndagsmorrn eller vid vissa nattskift. Nykterhetsarbetet på platsen stabiliserades rätt snart. År 1883 bildades logen 718 Finnklippans Vål av Godtemplarorden. Sedemera bildades även en ungdomloge nr 485 Goda viljor.

Miserabla bostadsförhållanden

De större bostadshusen på "Tappen" inrymde 16 bostäder om ett eller två rum vardera. Befolkningen var ordentligt blandad, inte bara yrkesgrupper utan även dalmasar, sörlänningar, Vasafinnar och mellansvenskar blandade med västerbottningar och norrbottningar från hela den nedre länsdelen. Hygieniska och hushållsvänliga förhållanden saknades helt. Vattenbrunnar fanns inte, på vintertid fick man hugga upp isen varje dag, klädtvätten gjordes i bostaden, tvättstuga saknades. Att behålla färskvaror under sommartid var helt omöjligt. Järnspisar kom till användning med tiden även om de inte gav mycket värme jämförelsevis med den öppna spisen som fanns tidigare.

Brandkatastrofen

Fredagen den 3 juli 1908 hände det som man länge fruktat. Elden kom lös i en brädgård. I kanalen låg just då ångslupen Stensborg på väg ut från Altappen med en präm till en väntande båt ute på älven. Ångbåten Stensborg hade en högtryckspanna som just då eldades med plankstubb och elden stod högt över skorsten. Mängden gnistor hade uppenbarligen av trycket i pannan kastats upp mot de närliggande magasinsväggarna och slagit eld på denna.

Den enorma rökutvecklingen svepte snabbt över hela bostadsområdet och för befolkningen gällde det att fly undan lågorna och räddningen blev Liggskår. Hit flydde alla som kunde gå. För husmödrar med många ungar var det svårt att hålla ihop ungarna. Att rädda lösöret var inte att tänka på. Filip Persson som då var sexton år mötte sin mor på flykt undan branden. Han tog hand om sina syskon och ut till en bro som fanns mellan holmarna ut på Liggskår, som var den enda säkra platsen. Vid ankomsten dit konstaterades att en broder saknades. Allt sökande efter honom var förgäves, men framåt eftermiddagen kom det fram att en liten grupp barn följts åt och gått över till Liggskår, över sandbanken till Klubbviken och genom Sandön till sandögårdarna där dom blev omhändertagna av familjen Sandberg.

Detta får avsluta Filip Perssons berättelse om Altappen. Den finns som helhet att erhålla från redaktören.

Hollsvattnet, en by mitt i fyrkanten

Barbro Johansson berättar här lite kring en by som man sällan hör till namnet Hollsvattnet. Byn har en intressant historia som kretsar kring skogsbruket och närheten till centralorten Luleå

Hollsvattnet är en gammal by. Första bosättningen är från 1700-talets mitt. Byns invånare har försörjt sig på jord och skogsbruk. Under äldre tider har även jakt och fiske betytt mycket för försörjningen.

Under andra världskriget var det stor aktivitet i byn. En före detta bybo kom tillbaka och startade ett kolbolag. Eftersom det var ransonering på olja och bensin, gick bilarna på gengas och kol.

Detta gjorde att efterfrågan på kol var stor och under denna tid förvandlades byn till något av ett litet industriområde. Tre kolugnar uppmurades och otaliga år de milor som kolades under dessa år. Arbetet var drygt och krävde passning dygnet runt. Därför uppfördes två små kojor, för att arbetarna skulle ha någonstans att äta och vila mellan arbetspassen. Skog skulle huggas och köras fram, milor och ugnar vaktas, kol krossas och sättas i säckar.

Allt detta skapade förstås många arbetstillfällen och problem uppstod först när någon av arbetarna blev inkallade. Det var ju under andra världskriget och många var tvungna att ligga i beredskap.

Trots detta gick allt runt. Byn blomstrade. Det fanns affär, skola, såg, buss- och lastbilsåkeri. Till Luleå gick buss varje dag. Det fanns kor och häst i alla gårdar och framförallt fanns det mycket barn i byn.

När kriget tog slut och ingen behövde köpa kol längre, slutade man resa milor och kolugnarna revs. En epok i byns historia var över.

När sedan Järnverket startade i Luleå sjönk byns invånarantal kraftigt. Många lämnade byn, sålde djuren och flyttade till stan med sina familjer. Skolan drogs in och barnen började bussas till Klöverträsk där ny skola byggts. Invånarantalet var nere på 35 personer.

Idag bor 55 personer i Hollsvattnet. Många unga familjer med barn har flyttat hit och på vårt gamla industriområde finns nu en modern såg med hyvleri. En ny positiv era i byns historia har inletts.

Berättat av Barbro Johansson,
Hollsvattnet.

Barbro Johanssons pappa, Hugo Eriksson här i skogen tillsammans med hästen Prinsen vintern 1945.

Alebygden - en inblick

Alebygden är en gammal bruksbygd inom Luleå kommun. Byn har utvecklats till en aktiv by med många aktiva föreningar och en levande tradition - det välkända väffelbaket på Isakberget varje 1:a maj. Valborg Rehnman berättar här om sin by Ale.

I vackra Aledalen ligger byn Ale med 150 innevånare, fördelade på ett 70-tal hushåll. Nästan alla hushåll är medlemmar i Byaföreningen.

Ale Byaförening är i sin tur ansluten både till Bydegårdarnas Riksförbund och till Norrbottens Hembygdsförbund. Byn omnämns sedan 1500-talet i Jordeboken och har sedan dess räknats som jordbruksby. Numera är alla jordbruk i byn stora och rationella. Här finns mjölk- och köttproduktion, en stor fårfarm och en spannmålsgård. De flesta odlar ekologiskt. De använder varken besprutning eller konstgödsel.

Ales gamla historia förtäljer att här fanns t.o.m. stenåldersboplatser, gropar i klapperstensfält med 4-5 000-åriga anor, och tom en grotta i Degerberget där man sett skimmer av guld och där man hört trolsen skratta.

Men här vill jag nu berätta vad som händer i dagens Ale.

En by med många aktiva föreningar

Man brukar säga att det finns inget ont som inte har något gott med sig. Det onda var att skolundervisningen lades ned. Barnen åker skolskjuts till Alvik sen många år. Det goda var att byn fått överta skolan vilket innebär att vi har mycket gott om lokaler för alla aktiviteter.

Förutom Byaföreningen har skytte -och idrottsföreningen, MHF, Hemvärnet mfl. sina möten cirklar och kurser här. Vävtuga finns i en före detta skolsal. Ungdomarna får disponera en sal och barnen får leka i gymnasalen. Kök och matsal bokas ofta av både föreningar och privata för olika möten och fester, till en skälig hyra. I hallen en trappa upp finns ett byabibliotek. I källarvåningen finns solarium, bagarstuga samt ett stort rum för träning och idrottsutövningar.

Under det gångna året har vi haft två datakurser i skolan. Den ena för pensionärer, leddes av Folke Johansson. Den andra av Kunskafliftet. Varje vinter har vi en eller flera studiecirklar igång. Just nu håller vi på att uppdatera och förnya boken om gårdarna i byn. Den förra sammanställdes för 12 år sedan. En annan skrift om byns historia byggde på cirklarnas Bygd i förvandling från 1973-74, och kallas Budkaffe till alla i Ale.

Navet i Bygden

Ett projekt Navet i Bygden, som initierats av Museet och Hembygdsförbundet i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan nappade vi också på. Ett femtontal föreningar är nu dokumenterade och arkiverade.

Vi har läst massor av gamla protokoll som handlar om dessa föreningars verksamhet under 1900-talet och de lokaler som använts vid dessa möten och sammankomster.

Ansvariga och intresserade för de olika föreningarna har samlat material.

Birgitta Häggström har renskrivit och samlat allt i sin dator. Valborg Rehnman var cirkelledare.

Hösten 2000 grävdes det ned 1000 m slang på skoltomten för jordvärme. Anläggningen var färdig att tas i bruk 1 febr. 2001. Hittills är vi mycket nöjda, framför allt för att komma bort från oljeberoendet. Kostnaderna kommer också att sjunka betydligt.

Byahuset som stått öde

Förutom skolan, som vi nu kallar Ale skolkol, har vi ett gammalt Byahus. Det har stått öde i många år. Skolklasser på besök har undrat vad det var för hus, så vi började att visa det. Då blev vi uppmärksammade på hur illa det såg ut där. Följden blev att vi tog krafttag och började en upprustning. Vi började med lärarytstäderna en trappa upp. Det blev skurat målat och tapetserat. Vi har också försökt att möblera som vi minns hur det såg ut när lärarna bodde där på 20-och 30-talet.

Sen har vi fortsatt med skolsalarna i nedre planet. I storskolans sal har vi en fotoutställning med 300-400 foton. Det är av gårdar, familjer och arbetstillfällen.

De två senaste somrarna har vi haft öppet för visning. Ytterligare en sal återstår som vi hoppas få färdig till sommaren.

Där ska bli ett slags kyrkomuseum med tavlor, planscher, bonader och en massa böcker och övrig litteratur. Vi har också sparat material från söndagsskolan som flanellograf, tidningar, negersparbössa mm.

Många föreningar firar i år

Ett stort jubileum kommer att ordnas sista söndagen i juli 2002. Då fyller Skytteföreningen 90 år, Byaföreningen 80 år och Idrottsföreningen 50 år.

Många traditioner som finns i Ale fortsätter vi att måna om. Främst kommer det välkända väffelbaket på Isakberget varje 1:a maj. Mer än 150 år gammalt. Från klockan i klockstapelns rings helgen i varje lördagskväll. Julfesten samlar ett hundratal barn och äldre. Även Nyårsfesten är en sedan några år återupptagen tradition.

Mest känt för många är nog kvarnen och kvarnområdet med mjölnarbostad, smedja, vadmalstamp, sågshus och stallet som blivit ett välbesökt café under somrarna. Till allt detta behövs en utförligare presentation vid ett annat tillfälle.

Något som även måste nämnas är vår tidning Alehanda, som utkommer med minst 12 nr/år. Tack vare den är alla i byn informerade om vad som ska hända, och efteråt vad som har hänt. Birgitta Häggström som ansvarig utgivare skriver mycket fint humoristiskt och trevligt.

Valborg Rehnman

Skolinriktad världsarvsverksamhet

Ann-Louise Lång redogör här sitt arbete som Världsarvssamordnare i Gammelstad. Hon har ett förflutet som antikvarie på Hägnan där hon främst arbetat med att levandegöra historien om hur människorna levde förr.

Medlemmar i hembygdsföreningen! Jag heter Ann-Louise Lång och har sedan slutet av februari förra året, arbetat 75% som världsarvssamordnare i Gammelstad. Ett roligt och intressant arbete. För dem som inte känner mig kan jag berätta att jag är 39 år gammal, bosatt i Hollsvattnet, gift och har två barn. Jag har tidigare arbetat som antikvarie på friluftsmuseet Hägnan och har varit medlem i Nederluleå hembygdsförening, sedan omstarten på 80-talet. Mycket har hänt sedan dess och en sak som verkligen utvecklats är föreningens fina medlemsblad. Det är en glädje för mig att fatta pennan och skriva några rader om det fina samarbete jag upplever mellan hembygdsföreningen och världsarvskontoret.

Vi samarbetar på många olika sätt, men nu ska jag främst skriva om hur detta kom till uttryck under våren 2001. Stadsöskolans högstadium är sedan några år tillbaka med i Unescos nätverk för skolor kallat "Young children's participation in world heritage education". Tanken bakom detta nätverk är att sprida kunskap om och skapa engagemang för våra världsarv och världsarvskonventionen hos barn och ungdomar. Dessa utgör morgondagens beslutsfattare och världsarvsförvaltare. Vår framtid! Världsarven är omistliga för mänskligheten och ska de kunna bevaras för evärdliga tider är denna målgrupp oerhört viktig.

Världsarvsskolorna arbetar både med sitt eget världsarv, men forskar också om andra världsarv. Ofta har de en eller flera kontaktskolor från andra världsarv. Dessa kan vara från hela världen och kontakt med andra världsarvsskolor upprätthålles på olika sätt. Skiljer sig åt gör också det sätt som skolorna arbetar med världsarven. Stadsöskolan har valt att arbeta på följande vis:

Alla elever i åk. 7 och 8 genomgår en typ av baskurs. I denna får de forska

Lisa Lång - världsarvssamordnare i Gammelstad.

om Gammelstads kyrkstad, konventionen och andra världsarv. Alla barn i dessa årskurser gör också ett besök i kyrkstaden där de får en guidning av kyrkan, kyrkstaden och Visitor Centre. I denna rundvandring ingår också att barnen får göra ett besök i en kyrkstuga, där de får träffa kunniga värdar som berättar mera om kyrkstadsseden och bjuder på fika. Ungdomarna har också möjlighet att ställa frågor till värdarna. I årskurs 8 får eleverna fördjupa sig i något ämne som de finner extra intressant och i årskurs 9 får de som vill guida andra barn från Luleå kommuns skolor i världsarvet Gammelstads kyrkstad. De kan också välja att arbeta på andra sätt.

Under år 2001 var det första gången Stadsöskolan arbetade enligt denna plan och jag kan bara säga att deras arbete är mycket viktigt och upplevs som positivt från alla håll. Jag vill i detta sammanhang passa på att tacka Nederluleå hembygdsförening som fyller en viktig uppgift som samarbetspartner i detta skolprojekt. Andra samarbetspartners är Studieförbundet Vuxenskolan, Nederluleå kyrkstuguägare, Nederluleå församling och världsarvskontoret. De besökande eleverna fick en fin upplevelse av äkta kyrkstadsstämning och mycket värdefull kunskap om kyrkstadsseden och Gammelstads historia i visningsstugan och andra kyrkstugor som besöktes. Tack än en gång! Sammanlagt 6 grupper, eller 139 barn från åk 7 och 8 på Stadsöskolan besökte kyrkstaden. Under våren guidades även 20 grupper, eller 261 barn från Luleå kommuns låg och mellanstadium av eleverna från åk.9. Något som också var mycket uppskattat. Slutligen, arbetet med skolorna har bara börjat. Nya planer finns på fortsatt samarbete.

Tack för mig och det här året. Jag önskar er alla ett mycket gott, nytt hembygdsföreningsår!

Lisa Lång här i gammeldags kläder där hon ger skol-
ungdomar en inblick i hur man levde förr i tiden.

Norrbottenska tekniska megasystemet - en rapport

I fjolårets årsskrift rapporterades om föreningens delaktighet i planeringsarbetet kring rubricerat megasystem, särskilt bevarande av Luleå stads gamla malmhamn.

En föreningen tillsänd enkät från Isa Lindqvist, Sveriges Hembygdsförbund, Stockholm besvarades av föreningens två deltagare i nämnt arbete, Roland Rönnbäck och Tage Ranängen i sammandrag från 14/1 2001 så som följer:

- Vi har representerat hembygdsföreningen vid två sammankomster, heldagsprogram 24/4 2001 och en kvällsuppföljning 10/9 2001, varvid en kommitté tillsattes för fortsatt arbete med den delen av megasystemet som berör främst den f.d. gamla malmhamnen i Luleå stad. Vi var utsedda att hörsamma den kallelse som kommit från Svartöstadens Arbetarkommun i samverkan med Luleå Hembygdsförening till delaktighet i arbetet med nämnt objekt inom industrihistoria. Mediabevakningen var mycket fyllig i Norrbottens-Kuriren och TV:s Nordnytt i samband med initialträffen. Vi hänvisar till det enkätsvar som är att vänta från Luleå Hembygdsförening.

--Tilläggs kan cirka ett kvartal senare, återopande bl.a. en fyllig och rikt illustrerad artikel i Norrbottens-Kuriren 12/12 2001, att den ursprungliga, optimistiska bevarande- och utvecklingsförhoppningen syns numera ha fått ett stänk av uppgivenhet, detta till följd av kontaktade parter ringa intresse för projektet, sedan de i förekommande fall bundit upp sig för partiell avveckling och försäljning.

Tage Ranängen

Celebriteter i visningsstugan

Bilden tagen 17 febr 2001 av Bernt Dimeus, Norrbottens Kuriren verifierar 2001-års verksamhetsberättelse sid 5, citat: "Till visningsstugan har inköpts västar - gröna med emblem för världsarvet Gammelstad. Västarna är till för att bäras av guiderna".

Fotot dokumenterar också Sveriges ordförandeskap och bl.a. Luleås värdskap för EU under året.

Här är en av de många EU-gäster, den spanska ministern för vetenskap och teknologi, Anna M. Birulés på besök hos Tage Ranängen i visningsstugan. Representant från Riksantikvariearbetet, världsarvets inhemska tillsynsmyndighet gjorde därvid också ett diskret lovordande besök i vårt världsarv.

Hälsningar från besökare i visningsstugan

"Tack så mycket för en givande och trevlig guidning. Vi minns med glädje hur vackert det var".

Hälsningar

Gerd och Bengt Pettersson
Floda, Västergötland
Stugvärd: Åke Larsson

An der Besrich im Haus Nr 243, sowie an die Kirchenstadt haben wir eine schöne Erimerzwung. Leider vor alles viel an kurz, man möchte viele Dinge genauer kennenleirinen. Vielen Dank fur die Gestfreundshaft.

Annerose U Frantz Kerbel
Reeser Landstr 313
48487-WESEL

Av Fredrich Eckhardt fick vi denna bildhälsning från deras besök i visningsstugan den 3 aug 2001. Fr.v. Helga Eckhardt, Raina Kurkkio och Roland Rönnbäck.

Innehållsförteckning

Förord

2

Mejerihanteringen i Norrbotten 4

Världsarvsresan till Gotland 17

Guideresa i Torneå och Kalix älvdalar 26

Altappen – en fortsättning 30

Hollsvattnet, en by mitt i fyrkanten 32

Alebygden - en inblick 33

Skolinriktad världsarvsverksamhet 35

Tekniska megasystemet - en rapport 37

År 1914 fick Hushållningssällskapet Norrbottensosten inregistrerat som varumärke, ett stort N med tre kronor.

Redaktionskommitté:

Rolf Johansson, redaktör, Tage Ranängen, Eugén Markström, Martin
Rehult, Kjell Lundberg, Thorild Jordung och Roland Rönnbäck.

ISSN:1650-5727